

ДЕМОГРАФСКО РАЗВИТИЕ НА ГРАДОВЕТЕ

В НР БЪЛГАРИЯ ЗА ПЕРИОДА 1956 — 1985 Г.

Гешо Гешев

Въпросът за демографското развитие на градовете стои в основата на цялостния урбанистичен растеж. Това развитие има водещо начало и определящо място в урбанистичната система.

В настоящата работа е поставена целта да се проследи демографското развитие на градовете в страната за периода 1956 — 1985 г. и се представят най-общи виждания в тази насока към края на века. Поради липса на публикувана информация за структурата на населението от последното преброяване през 1985 г. се налага да се ограничим върху измененията на прираста на населението. Анализът обхваща градовете с население над 10 000 д., а за последните десет години и тези до 10 000 д. (1975 — 1985 г.).

Приемането на брой на населението над 10 000 д. за критерий се налага по две причини. Първата се отнася до стабилността на тези градове през целия тридесетгодишен период на изследване, а втората за привеждане на международни данни с някои национални европейски градски системи. За целта се използва сравнителното многонационално европейско изследване, проведено от Европейския координационен център по социални науки към ЮНЕСКО със седалище във Виена (European Coordination Centre For Research And Documentation In Social Sciences). Уеднаквяването на различните критерии за определяне на статута на градските селища в отделните европейски държави (които притежават признаците на урбанизирани територии) налага за критерий приемането на селища с население само над 10 000 д. Към 1985 г. у нас в такива градове живеят 90% от градското население.

През разглеждания период 1956 — 1985 г. промените в населението на градовете до началото на 70-те години се обуславя предимно от действието на екстензивните фактори в нарастването на общественото производство. От средата на 70-те години системата от градове у нас започва да навлиза в етап на зрелост, което води до промяна в тенденциите на демографското нарастване и саморегулиращи се процеси в териториалното по-

ведение на населението в самата градска структура. Тези изводи се потвърждават от изчисленията за средногодишното нарастване на населението в градовете и от съотношението между естествен и механичния прираст в хронологичен порядък в рамките на десетгодишните срокове между преброяванията 1956 — 1965, 1965 — 1975 и 1975 — 1985 г.

Таблица 1

Промяна в населението на градовете с над 10 000 души за периода 1956 — 1985 г.

Градове по размер на населението (в хил. д.)	Промяна в населението							
	1956—1965 г.		1965—1975 г.		1975—1985 г.			
	в хил. д.	в %	в хил. д.	в %	в хил. д.	в %		
10	—	20	91,7	26,1	93,0	21,0	47,0	8,8
20	—	50	148,6	39,9	140,5	27,0	71,3	10,8
50	—	100	207,1	45,0	226,0	33,9	140,9	15,8
100	—	200	186,1	46,6	208,9	35,7	164,4	20,7
300	—	500	120,5	42,7	149,5	37,1	92,2	16,7
над 1 000			156,4	24,3	166,1	20,7	147,5	15,3
Всичко:			910,4	36,3	984,0	28,8	663,3	15,1

Забележка: А — общ прираст, Б — механичен прираст.

По нарастване на населението в градовете с над 10 000 д. нашата страна заема едно от първите места сред европейските страни, като отстъпва на Югославия и Румъния, но изпреварва с близо 50% по средногодишен темп Унгария и с около 30% Полша. Тези темпове са показателни за 60-те години. Сега, въпреки рязкото спадане на нарастването на градовете у нас, посочената тенденция се запазва. През същия период демографското развитие на градовете в развитите западноевропейски държави преминава едно сложно и предимно нерегулирано териториално проявление на дезурбанизация в зоните на големите градове, а след това дезурбанизация, като в началото на 80-те години започва да се наблюдава реурбанизация в тези градове.

Таблица 2

Средногодишни темпове в промяната на населението на градовете с над 10 000 души за периода 1956 — 1985 г.

Размер на градовете по броя на населението (в хил. д.)	Средногодишни темпове в промяната на населението на градовете с над 10 000 души за периода 1956 — 1985 г.							
	1956—1965 г.		1965—1975 г.		1975—1985 г.			
	А	Б	А	Б	А	Б		
10	—	20	2,5	1,4	2,2	1,3	0,9	(в %)
20	—	50	3,9	3,1	2,4	1,3	1,0	0,2
50	—	100	4,1	3,1	3,2	1,9	1,5	0,1
100	—	500	4,3	3,4	3,0	2,0	1,8	0,5
София			2,5	1,8	1,9	1,1	1,4	0,7
За страната			3,4	2,6	2,6	1,5	1,4	0,8

Въз основа на тези най-общи изводи за някои европейски райони и страни ще проследим подробно демографското развитие на националната ни система от градове.

В рамките на 30 год. период демографското развитие на градовете у нас се определя главно от миграцията, тъй като репродуктивното поведение на населението им не претърпява съществени изменения (табл. 2). Миграционното поведение за този период обуславя един процес на централизация на населението с постепенно отслабващ интензитет, който произтича от ускореното полицентрично нарастване, съпроводено едновременно с много динамично градообразуване, за да се достигне през последните години до изчерпване на демографските ресурси за механичен прираст на градовете. От началото на периода, и то главно между 1960 — 1965 г., когато с изключително високи темпове се извършва широкомащабна индустриализация, градовете достигат демографския си връх. През същия период, и то само за 7—8 години, са обявени 64 нови града, а през следващите 20 години (1965 — 1985) — още толкова. Измерените средногодишни темпове за първите и последните десет години от периода 1956 — 1985 г. показват следната тенденция — спадане на темпа през 1965 — 1975 г. с около 25% в сравнение с предходните десет години и намаление с 46% през 1975 — 1985 г. в сравнение с предишния подпериод 1965 — 1975 г. (табл. 1 и 2). През последните 10 години средногодишният прираст на населението в градовете с над 10 000 ж. е намалял с около 2,5 пъти спрямо първите десет години на тридесетгодишния период. Прави впечатление, че тенденцията на поляризация на демографския прираст запазва в основни линии относителното си разпределение. В началото на периода най-голяма динамика на нарастване имат големите градове (без София), впоследствие — новоопределените средни по големина окръжните градове (между 50 000 и 100 000 ж.) и отново значително забавен през последните десет години темп се проявява при големите градове. Докато през първите две десетилетия от периода 1956 — 1985 г. столицата се характеризира с най-ниски темпове сред големите градове, неочаквано през 1975 — 1985 г. тя се изравнява със средния за градовете у нас темп и превъзхожда този за групите градове между 10—20 000 и 20—50 000 ж. Дори ако се изключат присъединените към София през 1978 г. села от Кремиковски район и Горубляне с общо население през 1975 г. от около 23 000 д., посочената тенденция почти не се променя.

Разгледани в най-общ план, тенденциите в демографското развитие на градовете са най-благоприятни през 60-те години, тъй като са свързани с ускореното изграждане на новите окръжни центрове и с по-равномерно пространствено урбанистично нарастване в отделните райони на страната. Обаче създадените тога-

ва инерционни процеси в териториалното разпределение на населението довеждат през последните години до задълбочаване на поляризацията чрез миграционното поведение, което сега протича в условията на много нисък естествен и дори отрицателен прираст за цели райони на страната. От една страна, продължава концентрацията на населението в градовете над 50 000 д., а, от друга — относително спада значението на групите между 10 000 и 50 000 д. За пръв път през този период градовете под 10 000 души имат стагнация в демографското развитие на страната като цяло, като в Северозападна и Северна Централна България тяхното население е намаляло. В същото време, ако отнесем абсолютния прираст на столичното население към общия прираст на градското население в страната, ще се установи следното: за 1956 — 1965 г. той е 17,1%, за 1965 — 1975 г. — 16,9% и за 1975 — 1985 г. — 22,2%. Като се прибавят към това и постоянно отрицателните естествен и механичен прираст на селското население, може да се твърди, че е налице задълбочаващо се неблагоприятно регионално демографско развитие с разширяващи се зони на депопулация и ограничаване на броя на градовете със стабилен прираст.

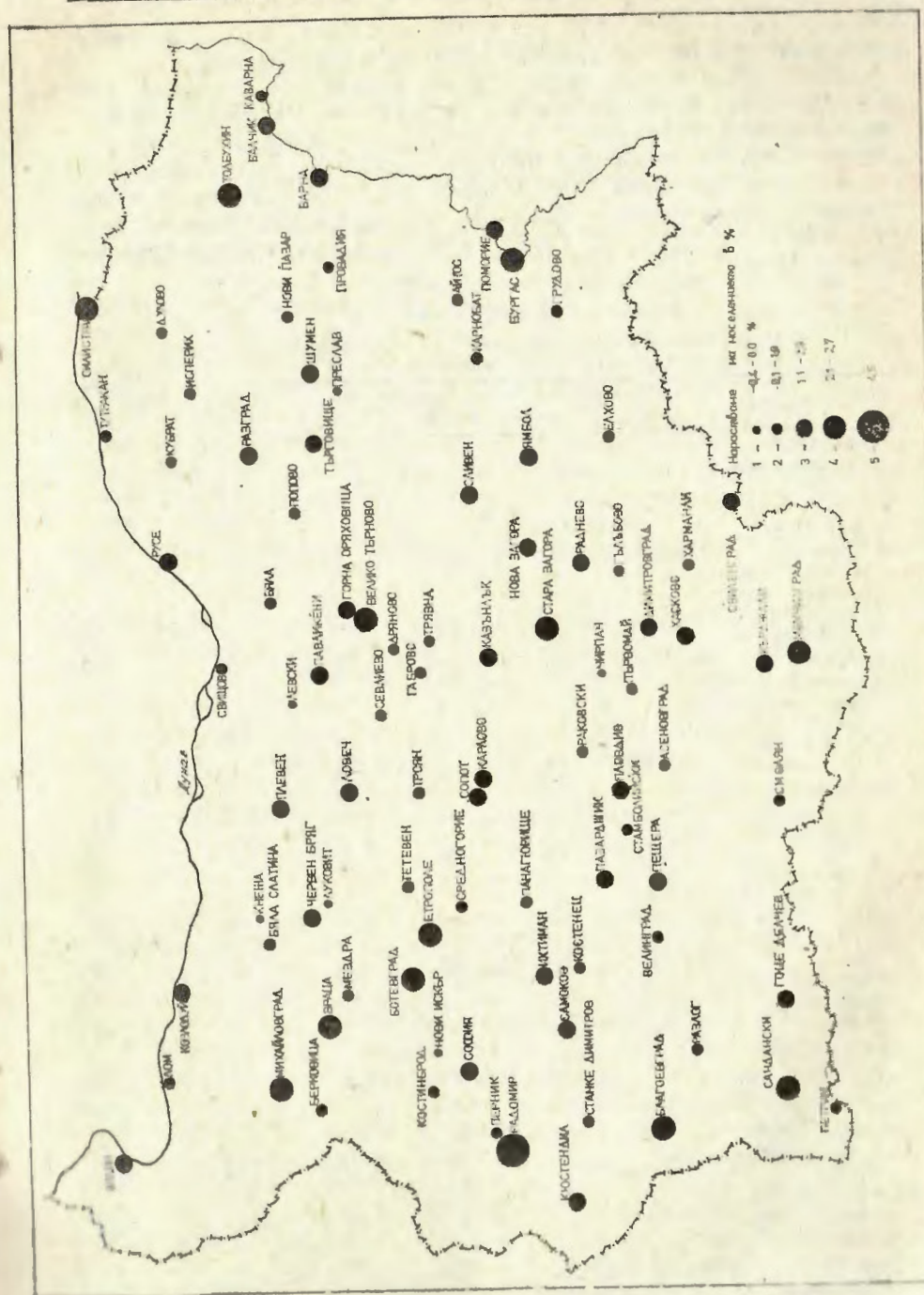
От компонентите на прирастта на населението в изследваните градове през първите 20 г. преобладава нетната миграция. От всички групи най-голям дял има нетната миграция при големите градове (без София), следвани от тези с население между 50 000 и 100 000 д. (табл. 2). За пръв път естественият прираст започва да преобладава след 1975 г. Той е най-голям при градовете с население под 50 000 ж. През последните 10 г. столицата не само има най-голям коефициент на механично нарастване, но при нея продължава да преобладава нетната миграция в общия прираст на населението.

Спадането на темпа в демографското нарастване при всички категории градове за 1975 — 1985 г. се обуславя от механичния прираст, който е почти 2,5 пъти по-нисък спрямо предишните десет години (табл. 2). Въпреки непрекъснатото намаляване на естествения прираст общо за страната, то в градовете с над 10 000 д. се запазва приблизително на едно и също равнище в границите между 0,8 — 0,9%. За групите градовете с население над 50 000 д. (без столицата) този прираст се движи по десетилетия през изследвания 30-годишен период от 0,6% до 0,8%.

От направените проучвания за демографския прираст на градовете под 10 000 д. (за 1975 — 1985 г.) се установява, че те се отклоняват съществено както по темпове, така и по компоненти на този прираст в сравнение с градовете над 10 000 д. В групата от градове с население до 5000 д. естественият прираст е почти

Фиг. 1. Нарастване на населението на градовете в НР България за периоди 1956 — 1985 г.

Fig. 1. Population growth of the Bulgarian towns for the period 1956—1985

Фиг. 1. Нарастване на населението на градовете в НР България за периоди 1956 — 1985 г.

Fig. 1. Population growth of the Bulgarian towns for the period 1956—1985

нулев, а при тези от 5000 до 10 000 д. е 0,6%, като и за двете категории градове миграционното салдо е отрицателно.

Към 1985 г. в окръжните градове заедно със София са концентрирани 42,8% от населението на страната. За 1975 — 1985 г. средногодишният прираст в тях е 1,7%, от които 1,1% от естествен и 0,6% от механичен прираст. Трябва да се отбележи, че както за страната, така и в градовете след 1979 г. настъпва рязко спадане на естествения прираст. За окръжните центрове той спада средно с 20,5% — за 1981 — 1985 г., в сравнение с предишните 5 години.

Таблица 3

Средногодишни темпове в промяната на населението в градовете по райони за периода 1956 — 1985 г. (в %)

Райони	1956—1965 г.		1965—1975 г.		1975—1985 г.	
	А	Б	А	Б	А	Б
1. Югозападен						
— градове под 10 000	—	—	—	—	0,1	—0,3
— градове с над 10 000 души	2,6	2,0	2,0	1,0	1,4	0,6
2. Западен Горнотракийско-Родопски						
— под 10 000	—	—	—	—	0,1	—0,5
— над 10 000 души	3,5	2,7	2,6	1,5	1,1	0,1
3. Източен Горнотракийско-Родопски						
— под 10 000	—	—	—	—	1,2	0,3
— над 10 000 души	4,0	2,9	2,6	1,4	1,6	0,6
4. Югоизточен						
— под 10 000	—	—	—	—	0,5	—0,1
— над 10 000 души	3,8	2,8	2,6	1,3	1,7	0,6
5. Североизточен Причерноморски						
— под 10 000	—	—	—	—	0,5	—0,3
— над 10 000 души	4,0	3,1	3,4	2,2	1,7	0,7
6. Североизточен Придунавски						
— под 10 000	—	—	—	—	0,4	—0,5
— над 10 000 души	4,1	3,6	3,1	2,1	1,0	0,2
7. Северен Централен						
— над 10 000	—	—	—	—	—0,4	—0,3
— под 10 000 души	4,1	3,3	2,8	1,8	1,2	0,4
8. Северозападен						
— под 10 000	—	—	—	—	—0,9	—0,7
— над 10 000 души	3,3	2,5	3,2	2,0	1,5	0,6

Забележка: А — общ прираст, Б — механичен прираст.

От всички окръжни градове с най-висок темп на нарастване се отличават Михайловград, Благоевград, Бургас и Толбухин (от 2,2% до 2,7% средногодишно), Стара Загора, Враца, Велико Търново и Силистра (с около 2,0%). Най-нисък прираст имат Габрово и Перник (0,8%), Смолян и Кърджали в рамките на естествения прираст при нулево и отрицателно миграционно салдо.

Демографското развитие на градовете по райони се влияе до голяма степен от съотношението на големите градове към населението на районите. Например: по-ниският прираст на София се отразява върху темповете на Югозападния район, а съответно големите градове в Югоизточния и Североизточния район (5 за двата района от общо 10 града за страната) повишават общите темпове в нарастването на градското население (табл. 3). Съществени различия настъпват обаче, ако се включат и градовете под 10 000 ж. Те са свързани най-вече с регионалните демографски различия в страната. В случая се използва осемделната районна схема, която е последната официално публикувана схема и предлагана в предишни варианти в Генералната схема за териториално разположение на производителните сили (Найденова, Р. Ф. Николов, 1981).

В районите от Южна България за периода 1975 — 1985 г. градовете с население до 10 000 д. имат средногодишен прираст от 0,1% за Югозападния до 1,2% за Източния Горнотракийско-Родопски район. Обратно, от районите в Северна България само в Североизточния Приморски район населението в посочените градове нараства незначително, докато в останалите райони то намалява от 0,4% на 0,9% (табл. 3). В Северния Централен и Северозападния район намалението на населението в градовете под 10 000 д. се обуславя от отрицателните естествен и механичен прираст.

С тази картина се доближаваме до общото регионално демографско развитие на страната. От общия прираст за 1975 — 1985 г. (който възлиза на 220 800 д.) населението нараства с 251 400 д. в Южна България, докато в Северна България намалява с 30 600 д. Дори ако се изключи София, прирастът в Южна България е 103 800 д. Демографското развитие на Северозападна и Северна Централна България се намира в начален стадий на депопулация, която ще се задълбочи през следващите години. Този процес е предизвикан от регресивния тип на възрастовата структура на населението, обхванала изцяло двата района. С нея не се осигурява дори и просто възпроизводство на населението. Засега вниманието на планиращите и управленческите органи е насочено най-вече към района на Странджа — Сакар и Ивайловградската селнишна система. Без да се подценява тази програма за „целова миграция“ към посочения район, считаме, че положението

в северозападната и централната част на Северна България е по-безпокояващо, защото от депопулация са обхванати почти 7 окръга. Например: възрастовата структура на окръзите от Северозападна България е по-неблагоприятна, а тази за Северна Централна България е почти същата, както за района на Странджа — Сакар — Ивайловград. През следващите години е възможно Североизточният Придунавски район също да навлезе в стадий на депопулация.

В резултат от прилаганата програма за ускорено развитие на Странджанско-Сакарския край и Ивайловградската селищна система са постигнати известни положителни резултати в заселването на млади семейства. Те обаче се насочват към централните селищни системи, а населението на района като цяло намалява. През периода 1975 — 1985 г. 11-те града, които са центрове на селищни системи в Странджа — Сакар — Ивайловград и Ахтопол, се отличават с по-високи темпове в нарастването на населението в сравнение с градовете от същите функционални типове в другите райони на страната. Единствено Малко Търново и Тополовград се отличават с отрицателно миграционно салдо.

Твърде висока е динамиката на нарастването на черноморските градове. Тук населението на малките градове по средно-годишните си темпове през последното десетилетие наподобява развитието на градовете от 50 000 до 100 000 д.

В решенията на XIII конгрес на БКП са очертани основните положения на демографската политика на страната. Наред с програмите, които се разработват за стимулиране на раждаемостта, много по-сложен и комплексен характер имат регионалните програми за демографско стабилизиране на различни райони от страната. След района на Странджа — Сакар — Ивайловград понастоящем се разработва такава програма за Северозападна България, но според нас тя трябва да обхване и Северна Централна България. В тези райони трябва да се повиши не само раждаемостта — тук определено трябва да се насочи и „целева миграция“, с която ще се повиши относителният дял на фертилното население. Само тогава може да се очаква постепенно излизане от състоянието на депопулация и осигуряване на естествен прираст на населението. Някои положителни и отрицателни страни при прилаганите досега мероприятия в района на Странджа — Сакар — Ивайловград показват, че привличането на мигранти е една изключително сложна многоцелева задача, с която трябва да се решават едновременно икономически, социални и териториално-устройствени проблеми. Преди това обаче са необходими социологически изследвания на трудово-миграционното поведение, екологичните предпочитания и психологическата нагласа в районите, които ще формират потока от миг-

ранти. Необходимите заселници за окръзите ще трябва да се определят както от гледище на възпроизводството на населението, така и от социално-икономически аспект.

Редица национални обекти като големи потребители на работна сила ще създават конфликтни ситуации при изпълнение на програмата за стимулиране на граничните райони, като например Странджа и Краището. Това се отнася за Стопанския металургичен комбинат (СМК) в Дебелт, Бургаски окръг, и Завода за тежко машиностроене край Радомир, който могат да влияят и негативно върху крайно неблагоприятното демографско състояние на съседните им периферни територии. В зоните на влияние на посочените промишлени комбинати, очертани в рамките на 45-минутен изохрон на транспортна достъпност, се включват значителни части от Странджа (съответно за СМК) и от Краището (към завода край Радомир). Това съседство може да обезличи отчасти стимулите на Постановление № 22 на МС и ДС от 10 май 1982 г. поради неоспоримите предимства, които сега се предлагат на работещите в тези крупни обекти. Необходимо е съответните окръзи заедно с ръководствата на комбинатите да разработят рационални схеми на ежедневните трудови пътувания, да определят такива селища за настаняване на работна сила, които да окажат положително въздействие върху стабилизирането на опорните центрове в горепосочените периферни зони. Освен чрез трудовите пътувания друг начин за стабилизиране са кооперираните спомагателни производства на тези комбинати, които могат да се разположат в периферните зони.

Досегашният подход за ограничаване на икономическото нарастване на столицата и окръжните градове трябва да се трансформира в теза за децентрализация на тези градове. Тя най-много се налага за София, в която все още централизацията на функции и особено на т. нар. „престижни функции“ е прекомерно висока и не е целесъобразна в такава степен. Трябва да продължи, но с ускорени темпове и в по-големи мащаби изнасянето на управленията на стопанските организации и комбинати, чийто производства и филиали са разположени в други райони. Подобно решение се налага и за някои научни институти и висши училища, чийто предмет на дейност, експерименталните им и развойни бази и приложението на труда на младите специалисти да се осъществяват предимно извън столицата. Наред с децентрализацията следва да се осъществи и деконцентрация върху принципа на поделенията и фирмалите. Подобни мероприятия трябва да се приложат и в останалите големи градове.

От всички големи градове сега София има най-много канали за механично нарастване на населението. Практически и най-строгите административни мерки за ограничаване на приеждането

на нови жители в София се провалят на практика от недостига на работна сила за най-важните отрасли и дейности на столичното стопанство.

С преброяването на населението от 1985 г. се създаде информационна база за разработване на подробни демографски прогнози на всички териториални равнища. По наши изчисления към края на века в градовете у нас ще живеят 72—73% от цялото население на страната.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бръчков, Анг. Икономически проблеми в развитието на големите градове в НР България. Проблеми на географията на населението и селищата. БАН, С., 1973.
2. Велчев, И., П. Орешкова. Особенности в промените в броя и териториалното разположение на градското население в НР България от 1946 до 1970 г. Проблеми на географията на населението и селищата. БАН, С., 1973.
3. Гешев, Г. Тенденции в развитието на урбанизацията в НР България. Проблеми на географията, 1984, № 4.
4. Кираджиев, Св. Окръжните градове в България като притегателни центрове на населението. Проблеми на географията на населението и селищата. БАН, С., 1973.
5. Berg, L. v. d., R. Drewett, L. H. Klaassen, A. Rossi, Vijverberg. C. H. T. (1982): Urban Europe. A study of growth and decline. Pergamon Press.

URBAN DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT IN BULGARIA FOR THE PERIOD 1956—1985

Gecho Geshev

Summary

The article deals with the rate of demographic growth of the Bulgarian towns for the period 1956—1985. It is shown that the demographic growth for the period is influenced mainly by the net migration. The rate of demographic growth of the urban population is highest during the first decay of the studied period, i. e. between 1956—1985, especially up to 1960. After that the rate of growth decreases. Urban net migration drops considerably and after 1975 is more than 2,5 times lower than that for the period 1956—1965.

One of the steps to restrain the mechanical growth of the big Bulgarian towns' population is to move out of their territories some of their functions. According to the author's forecast the urban population of the country towards 2000 will amount 72—73%.